

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Стяжкіна О. «Окуповані» жінки: чинники, ресурси та стратегії виживання. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць*. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», 2015. 335 с. С. 185-195.
2. Галузевий державний архів СБУ(м. Київ). Ф.1. Оп.1. Спр. 135.
3. Яковенко В.Ю. Життя та побут житомирян під час нацистської окупації (липень 1941 – грудень 1943 рр.). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. Київ, 2012. Вип. 33. С. 179-189.
4. Меленчук М. Досвід примусової праці у пам'яті колишніх українських оstarбайтерок з Канади. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць*. Київ: ТОВ «АРТ КНИГА», 2015. 335 с. С.252-266.
5. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками. 1941-1944 рр.: збірник документів. Житомир: Радянська Житомирщина, 1948. 219с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та Управління України. Ф. 4328, Оп. 1, Спр. 5.
7. Селешко М. Вінниця. Споми́ни перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937-1938. Нью-Йорк-Торонто-Лондон-Сідней: Фондація Ольжича, 1991. 211с.
8. Архів управління СБУ в Житомирській області. Ф. 6. Спр. 9882.
9. Гінда В. Сексуальні контакти з ворогом у роки Другої світової війни: понівечені долі жінок. *Сторінки воєнної історії України*. 2023. Вип. 27. С.52-72.
10. Вронська Т. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці (1917-1953 рр.). Київ, 2013.

Тетяна Каросва

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ХУДОЖНІХ АРТІЛЕЙ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (1946–1949)

Анотація. У статті висвітлюється підготовка експонатів для виставок народного мистецтва художніми артілями Вінницької області повоєнного часу. Хоча радянська влада декларувала про існування умов для всебічного розвитку народного мистецтва, проте реально в системі промислової кооперації можливими були лише виставкові проекти, бо виробничі плани та гонитва за виконанням виробничого плану унеможливлювали творчі прояви майстрів.

Ключові слова: промислова кооперація, художня артіль, промислова артіль, художній промисел, виставка народного мистецтва.

EXHIBITION ACTIVITIES OF ARTISTIC CLUBS OF VINNYTSKA REGION (1946–1949)

Abstract. *The article highlights the preparation of products for exhibitions of folk art by artistic artelles of the Vinnytsia region in the post-war period. Although the Soviet power declared the existence of conditions for the comprehensive development of folk art, in reality, only exhibition projects were possible in the system of industrial cooperation, because production plans and the pursuit of fulfilling the production plan made creative manifestations of masters impossible.*

Keywords: *industrial cooperation, artistic artel, industrial artel, artistic industry, folk art exhibition.*

Словосполучення «художні промисли» вже передбачає творчу складову, відповідно робота на підприємствах промислів не заперечувала можливості творчої діяльності. У художніх артілях народне мистецтво знаходило нові форми реалізації, начебто кожний артільник мав можливість творчо проявити себе в обраному промислі, ніхто не заважав йому проявляти своє бачення кожного виробу. Утім на тлі ставлення до художніх кооперативів як виробничих підприємств, зобов'язаних виконувати виробничі плани з випуску масової продукції, виникало протиріччя. Завдання зробити якнайбільше продукції та якнайдешевше протирічило індивідуальному творчому підходу до кожного виробу. Більшовицька риторика про створення умов для всебічного розвитку радянського народу, зокрема народної творчості, мала якимось чином реалізовуватися, і художні артілі стали складовою ідеологічної боротьби. Вони мали демонструвати розвиток народного мистецтва на прикладі виставкових експонатів або подарункових виробів. Виставкова діяльність стала способом демонстрації переваги соціалістичного ладу.

У СРСР дореволюційна практика виставок народного мистецтва перетворилася у демонстрацію творчих досягнень радянського люду. Цю практику започаткували вже на початку 1920-х рр., нового розмаху вона досягла наступного десятиліття. Після німецько-радянської війни 1941–1945 рр. її відродили, швидко вибудувавши чітку вертикаль. На 1948 р. в УРСР вже функціонувала багаторівнева система виставок: союзні – республіканські – обласні.

Початок був закладений вже у 1946 р., коли планувався республіканський конкурс найкращих дитячих іграшок. За його умовами майстри мали орієнтуватися на виготовлення дитячих іграшкових скатертин, платів, блуз, гардин, абажурів, килимів, дитячого посуду. «Виготовляючи зразки іграшок, необхідно звернути особливу увагу на тематику і зміст їх, пов'язуючи з сучасністю громадського життя, героїкою Великої Вітчизняної війни, історичними подіями минулого, вивченням мови та літератури, прищепленням любові і навиків до праці і колективного життя,» – йшлося в умовах конкурсу [6, арк. 4]. Для нього

вінничани запропонували продукції на 1,8 тис. руб. (в цінах 1932 р.) [8, арк. 57].

У 1947 р. до 30-річного ювілею Жовтневої революції мала пройти Всеукраїнська та Всесоюзна ювілейні виставки народної творчості. Уже з 1946 р. за директивою Укрхудожпромспілки на підприємствах художніх промислів почалися заходи з перевірки «розвитку творчої думки та ініціативи» у майстрів народної творчості, стахановців та ударників праці [1, арк. 16]. У Вінницькій міжобласній художпромспілці було проведено 5 виробничих нарад за участі майстрів народної творчості щодо підготовки, представники спілки спеціально виїжджали у клембівську та городківську артлі заради зустрічей з працівниками.

Укрхудожпромспілка для виставки запланувала 45 проєктів з вишивки, а також килими з малюнками для рослинних орнаментів № 122, 123 – 3-ї складності, для геометричних орнаментів № 124, 125, 131, 136 – 1-ї складності [3, арк. 5]. Вона розіслала повідомлення всім спілкам про обов'язкову участь у виставці.

Вінничани запропонували набагато більше вишитих предметів, урядово-виставковий комітет затвердив 61 [7, арк. 12]. Свої проєкти представили клембівська (24 предмети), городківська (28), зозівська, митківська, борівська, рудницька та вінницька артлі. Два запропоновані килими прийняли умовно, розраховуючи використати їх згодом для подарунків [4, арк. 41]. Організаційний комітет вважав, що вони не відповідали рівню виставкових екземплярів, оскільки їх колористика була ненасиченою, нитки одного кольору різнилися тонами, підбір кольорів не був гармонійним. (Варто вказати, що килимарство в артліях тільки відновлювалося, сировини постійно не вистачало, фарбування ниток було кустарним). Жодного керамічного або тканого виробу вінничани не подали [2, арк. 18].

Вироби для цієї виставки готували як найкращі майстри з досвідом, так й молоді працівники, навіть учні. У клембівській артлі до роботи над виставковими виробами залучили найвідоміших працівниць. Усього працювали над 29 предметами, серед яких були сорочки, блузи, скатертини, рушники, порт'єри, подушки, доріжки тощо. Проєкти розробляли Марія Петрівна Іванюк (12 виробів), майстри народної творчості Параска Олексіївна Березовська (10 виробів) та Марія Тимофіївна Коржук (5 виробів), заввиробництва артлі Єлизавета Пилипівна Милимко, а також Анастасія Михайлівна Головата, Орина Федорівна Мельник, Ганна Олексіївна Свистун, Марія Іванівна Кушнір, Оксана Григорівна Шинкар, Міля Василівна Бісик, Тетяна Григорівна Головата, А. Бельська, Гафія Гаврилівна Бальва. Майже всі авторки проєктів самі й виконували їх. До кола виконавиць приєдналися також вишивальниці Параска Самойлівна Коржук, Соня Андріївна Олійник, Параска Іванівна Калетнік, Докія Петрівна Волошин, Катерина Миколаївна Кирган, Соня Д. Колісник, Ксеня Петрівна Мельник, Марія Кіндратівна Слободян, Настя Степанівна Коржук, Ганна Арефіївна Калетнік [5, арк. 13].

Майстри Городківської артлі запропонували 24 предмети. Проєкти для вишивки розробили А. І. Бельська та Софія Петрівна Іванюк.

Вишивальницями були Віра Юхимівна Матковська, Параска Назарівна Горинська, Оксана та Афія Перепеличні, Євгенія Григорівна Кучер, Марія Василівна Гуйван, Ганна Карпівна Резник, Євгенія Іванівна Іванюк, Ксеня Петрівна Крохмальна, Марія Казимирівна Мазур, Євгенія Прокопівна Коровай, Ксеня Іванівна Бабій, Марія Семенівна Григоришена, Наталя та Ганна Степанівни Мартинюк, Марія Петрівна Ряба, Олександра Мулик, Марія Томашина, Марія Марківська, Марія Присяжна, тобто тут активно залучали молодь. А от вищезгадані килими виготовляли Параска Гудзь, Марія Калач та Ганна Максимова [5, арк. 10-11, 15-18].

У зозівській артлі до замовлення також залучили молодь. Під керівництвом Клименко Наталки Володимирівни предмети виготовляли Смаровоз Марія Петрівна, Причепка Ірина Іванівна, Марценюк Марія Фаст. та Папроцька Олександра Іванівна. Три чоловічі сорочки «українки» було виготовлено за проектами Н. В. Клименко, решта були «чумачками», вишитими за отриманими малюнками [5, арк. 7, 9]. Наступного року спробували залучити також Дидик Марію? Самсонівну, Вдовиченко Фросю Михайлівну, Пустовит Горпину Михайлівну, Шевчук Анастасію Іванівну, Кошель Катерину Юхимівну, Ямкову Ганну Дмитрівну.

У борівській артлі виставкові експонати за проектом заввиробництва Харитини Євгенівни Кучерявенко вишивали Домна Яремівна Бурлака (жіноча блуза – низь) [5, арк. 20] та Ганна Гаврилівна Симончук (жіноча блуза – гладь, розвід) [5, арк. 19].

Паралельно артлі готувалися також до святкування 30-річчя встановлення радянської влади в Україні. До 20 січня 1948 р. Вінницька спілка мала виготовити 200 керамічних виробів для подарунків радянським і зарубіжним делегаціям, які планували завітати на святкування. Було замовлено 25 куманців, 25 баранчиків, 10 барилець, 50 тарілок, 20 ваз, 70 попільничок. Вироби мали бути в «українській традиції високої якості. На всіх без виключення виробах в орнамент мав бути введений напис про ювілейну дату. Якщо напис містить слова, то українською мовою» [4, арк. 6]. Усю продукцію виготовили майстри бубнівської артлі. Більшість предметів на гончарному колі робив Яким Афанасійович Герасименко, а вже розписом опікувалися його брат Яків Афанасійович та Єфросина Іванівна Тупчієнко [5, арк. 3-6].

Вочевидь брати Герасименко, згадуючи свої довоєнні виставкові роботи, поставилися зі всією відповідальністю до виконання замовлення, про що свідчила калькуляція часу, витраченого на кожний виріб. Так на виготовлення супниці витратили 25 годин, куманця та барильця – по 2,5 години, хоча на миску – 27 хвилин, таріль – 18 хвилин, глечик – 52 хвилини [5, арк. 31].

Участь у виставці або конкурсі надавала можливість майстру не лише отримати художнє задоволення від творчої роботи, продемонструвати майстерність, отримати визнання, зокрема у вигляді почесного звання, а й економічно його підтримувала. Виконання виробів для виставок оплачувалось на 25% вище, ніж масове виробництво. Окремо оплачувалась авторська розробка проекту виробу [4, арк. 23].

Для виставки до 30-річчя встановлення радянської влади в УРСР (1948) вишивальниця рудницької артлі Параска Гаврилівна Флуд

вишила чоловічу сорочку за проектом Федори Мойсеївни Тиворської. Їхня колега Тіна Михайлівна Кушнір виконала жіночу блузу за проектом Тодоски Йосипівни Побережної. Учениця в артілі Тетяна Іванівна Флуд за власним проектом зробила жіночу пляну сукню. Утім виставковий комітет прийняв не всі речі. За дві чоловічі сорочки він погодився виплатити виконавицям по 454 руб. за кожну, авторам проектів – по 100 руб. За жіночу блузу, виконану низько, – 588 руб., але проект не оплатив, оскільки його вже використовували раніше. За сукню (хрестик та гладь) оплатив лише виконання, оскільки не прийняв річ [5, арк. 34-43]. А Х. Є. Кучерявенко з борівської артілі за проекти двох блуз отримала за кожну по 400 руб., а виконавиці – по 884 руб. 19 коп. [5, арк. 36]. Вочевидь виставкові предмети оплачувалися з врахуванням їхньої складності, оригінальності та творчого підходу.

З 29 виставкових клембівських предметів 1947 р. дев'ять були чоловічими полотняними, маркізетовими або шовковими сорочками, сім – дамськими маркізетовими блузами. Між ними також була значна різниця в розцінці від 1081 руб. до 241 руб., а вироби майстрів народної творчості УРСР П. Березовської та М. Коржук коштували ще більше, наприклад маркізетова чоловіча сорочка – 1308 руб. 84 коп. [5, арк. 30].

Серед городківських виробів найдорожчим був килим, на виготовлення якого витратили 100 днів, тому працю килимарниць оцінили у 1860 руб. За рушники, які виготовляли 50 годин, майстриня отримала 862,5 руб. без виставкових нарахунків [5, арк. 17]. Шовкову чоловічу сорочку виготовляли 15 днів, сировина для неї коштувала 121 руб., а відпускну вартість поставили 996 руб. 14 коп. [5, арк. 14]. Сорочки на бавовняній тканині (полотно, маркізет, батист) оцінювались від 466 до 851 руб. [5, арк. 10] в залежності від складності роботи та майстерності виконавиці.

Проекти керамічних виробів майстри також оцінювали досить високо: по 100 руб. за миску, таріль чи куманець, а дрібні предмети, типу чорнильниці чи попільничка – по 50 руб. Як наслідок, їхня продукція також приносила їм певні дивіденди. Відпускна ціна на супницю була 326 руб. 28 коп., куманець чи барильце – по 178 руб. 66 коп., навіть попільничка чи чорнильниця – по 97 руб. 52 коп. [5, арк. 31].

У січні 1949 р. в Києві відкрилась художня виставка, організована до XVI з'їзду КП(б)У. Крім творів професійного мистецтва, на ній було представлено й зразки народного, що мало засвідчити «розквіт національного мистецтва українського народу і радянської культури». Ця виставка мала особливий статус, оскільки наочно демонструвала ідеологічні зміни в державній політиці щодо мистецтва. З 1948 р. на хвилі нової ідеологічної кампанії – боротьби з космополітизмом – наслідування народним традиціям набуло особливого звучання. Тодішня риторика наголошувала на тому, що вироби мають бути «близькими та зрозумілими народові, тому в них має бути особливо сильним і органічним безпосередній зв'язок з народною творчістю», акцентувала на «непростимості сліпого захоплення західними зразками», закликала в боротьбі за підвищення художньої якості виробів оволодіти «методом колективної творчості народів» [9, с. 5, 91]. Відповідно артільна виставкова продукція мала демонструвати

можливості радянського варіанту культури споживання, де всі предмети широкого вжитку мали бути одночасно і сучасними, і генетично пов'язаними з народною спадщиною.

Іншим способом продемонструвати свої художні та виробничі можливості була відправка виробів в експериментальну лабораторію Укрхудожпрому для подальшого вивчення та опрацювання. Ще до війни в Києві функціонувала художньо-експериментальна майстерня, яка мала навчати майстрів застосовувати технологічні здобутки в традиційних ремісничих техніках, використовувати досягнення станкового мистецтва в декорі, збагачувати колорит та форми, обмінюватися прийомами роботи різних регіонів. Відновлена лабораторія більше орієнтувалася на технологічні процеси, але також вивчали регіональні особливості та досягнення різних промислів.

До експериментальної лабораторії вироби відправляли з клембівської артлі – Волошин (панно, рушник – гладь), С. Шинкар (подушка, рушник – гладь), П. Березовська (блуза – шабак, виколювання, гладь; блуза – шабак; скатертина – гладь, виколювання, зерновий вивід), Ір. Мельник (чоловічі сорочки – шабак, гладь, виколювання), Г. Калетник (чоловіча сорочка – чумачка, гладь, виколювання), Т. Головата (чоловіча сорочка – чумачка, гладь, виколювання), Марія Шуптило (блуза – низь, шабак), А. Бальва (чоловіча сорочка – низь; рушник – гладь), Г. Свистун (чоловіча сорочка – низь), М. Коржук (сорочка жіноча – хрестик). Серед членів рудницької артлі таку честь здобула М. Филипчук (чоловіча сорочка «чумачка» – низь), борівської – Н. Клименко (чоловіча сорочка «чумачка» – низь) [5, арк. 2].

Загалом це були справжні мистецькі твори високого художнього виконання. Для урядового замовлення найкращі майстрині та майстри вигадували нові орнаменти, форми, поєднання кольорів, а решту часу виконували планову продукцію масового виробництва. Народне мистецтво відсувалася на маргінес, фактично лише для виставкових проєктів. Зі сторінок архівних документів постає виробниче життя підприємств, а не творчих майстерень. Архівні справи, які містять листування про виставкові матеріали, наповнені не роздумами про форми та зміст виробів, а інформацією про тих, хто робив, вартість виробів та їх оплату. І все ж артлі були не лише виробничими підприємствами, а й мистецькими майстернями, де майстри іноді могли проявити свою творчість. І кооперативи продукувати не лише масові вироби, а й ексклюзивні.

Художні промисли начебто демонстрували, що народне мистецтво в умовах радянського економічного організму здатне розвиватися на відміну від комерційних перегонів капіталістичної економічної системи. Утім радянські перегони за виконання виробничих планів, підвищення рентабельності виробництва та продуктивності праці шляхом стандартизації продукції вели до нівелювання регіональних особливостей художніх промислів, спрощення продукції. Врешті-решт вони породили уявлення про продукцію промислової кооперації як низькосортну – «кустарну», хоча з виставковими

предметами, які осідали в музеях і колекціях, відбувалася зовсім інша історія.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 29, 26 арк.
2. Там само, спр. 30, 20 арк.
3. Там само, спр. 34, 14 арк.
4. Там само, спр. 37, 131 арк.
5. Там само, спр. 40, 56 арк.
6. Там само, спр. 58, 12 арк.
7. Там само, спр. 63, 44 арк.
8. Там само, спр. 318, 130 арк.
9. Манучарова Н. Д. Художня промисловість України. Короткий огляд. Київ, 1949. 94 с.

Ольга Коляструк

ПОВОЄННЕ ПОВСЯКДЕННЯ ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛА

Анотація. У статті йдеться про складне повоєнне життя селян Поділля. Труднощі були викликані наслідками війни і репресивною політикою радянської влади. З селян стягували важкі податки і прирікали їх на голод. Основну робочу силу складали жінки і діти.

Ключові слова: повоєнне село, Поділля, податки, репресії.

Olha Kolyastruk

POST-WAR EVERYDAY LIFE IN A PODILLIA VILLAGE

Abstract. The article is about the difficult post-war life of Podillia villagers. The difficulties were caused by the consequences of the war and the repressive policy of the Soviet government. Heavy taxes were levied on the peasants and they were condemned to starvation. The main workforce consisted of women and children.

Keywords: post-war village, Podillia, taxes, repression.

Загальне становище українських селян після звільнення від нацистської окупації й у перші повоєнні роки було вкрай важким не лише через розруху, людські втрати і матеріальні збитки, а й через тривання і посилення репресивної політики радянської держави по відношенню до селян, обумовленої програмою повторної радянізації з остаточним подоланням національної ідентифікації.

Динаміка чисельності жителів Вінницької області загалом віддзеркалювала тяжкі демографічні втрати та масштабні міграції населення, пов'язані з періодом війни. Якщо на 1 січня 1941 р. кількість населення складала 2 390 тис. осіб, то на 1 січня 1945 р. – скоротилась до 1 774 людей (74,2%), на літо 1947 р. кількість населення зросла до 2 037 тис. (85,2% порівняно з 1941 р.) [1, с.447].